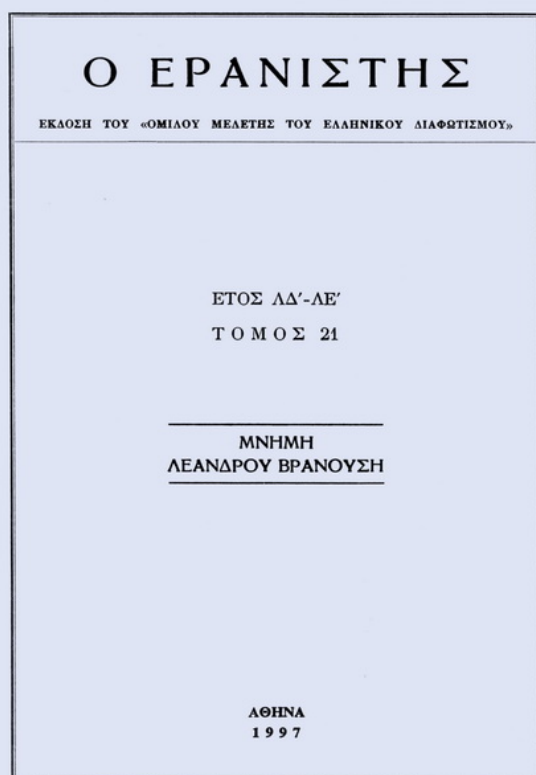

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Λεάνδρος Βρανούσης, 1921-1993: Οι δύο ιστορίες

Σπ. Ι. Ασδραχάς

doi: [10.12681/er.201](https://doi.org/10.12681/er.201)

To cite this article:

Ασδραχάς Σ. Ι. (1997). Λεάνδρος Βρανούσης, 1921-1993: Οι δύο ιστορίες. *The Gleaner*, 21, 9-14.
<https://doi.org/10.12681/er.201>

ΛΕΑΝΔΡΟΣ ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, 1921-1993: ΟΙ ΔΥΟ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΛΕΑΝΔΡΟ ΒΡΑΝΟΥΣΗ έχουν μιλήσει πολλοί, όλοι τους τιμητικά, όταν πρόκειται για τὸ ἔργο του, όλοι τους μὲ ἀγάπη, όταν πρόκειται για τὸ πρόσωπό του. Κάποιοι, συναγωνιστές του ἢ φίλοι του, ἄφησαν, σὲ ἀνύποπτο χρόνο, τὴ μαρτυρία τους γιὰ τὴν καθημερινότητά του, τὸ δύσκολο ζῆν· ἄλλοι τους μίλησαν ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ θυμήθηκαν τὰ βουνά, τὴν ἀντίσταση, τὴ Διαφώτιση· ἀκόμη καὶ τὰ ποιήματά του:

*πάρε τ' ἀπάτητο στρατὶ ποὺ πάει
στὶς ἄγνωρες κορφές, στὰ καταράχια,
π' ὁ αἰτὸς πετώντας σὺννεφα τρυπάει
καὶ πάει. Σὲ μαγεμένη ἐκεῖ σπηλιὰ
δροσόνερο δακρύζουν κάποια βράχια.
Καλότυχος ἂν πιεῖς καὶ μιὰ σταλιά!*

Ψήγματα ὅλα τοῦτα μιᾶς βιογραφίας, ὄχι μόνο πνευματικῆς. Μίλησε καὶ ὁ ἴδιος κατὰ καιροὺς γιὰ τὸν ἑαυτό του, μάλιστα στὰ 1977, ὅταν χρειάστηκε νὰ ὑποβάλει ἓνα ὑπόμνημα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ νὰ γίνεῖ ἀποδέκτης μιᾶς ἀμήχανης ἀπόρριψης. Μίλησε γιὰ νὰ πεῖ πολλά: ἀνάμεσα σὲ ὅσα εἶπε, ἓνα ἰδιαίτερος καίριο, οἱ λόγοι δηλαδή ποὺ ὑπαγόρευαν τὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς του ἔρευνας. Εἶναι λόγοι ποὺ παραπέμπουν σὲ μιὰ ἀνάγκη γιὰ συνθετικὴ πρόσληψη τῆς ἱστορίας καὶ ὑποδεικνύουν τὴν αἴσθηση μιᾶς συνολικῆς ἱστορίας: αὐτὴ τὴν ἀνάγκη καὶ αὐτὴ τὴν αἴσθηση τὴν κατακερμάτισε σὲ ἓνα πλῆθος ἐξειδικευμένων ἐρευνῶν, τὸ συνδετικὸ νῆμα τῶν ὁποίων δὲν εἶναι γιὰ ὅλους εὐδηλο. Γιατὶ ὁ Λέανδρος ἀνῆκε σ' ἐκείνη τὴ γενιὰ ποὺ ἀποστρεφόταν τὴν ἐκφορὰ τῆς θεωρίας, ἀναγκαστικὸ τίμημα τῆς ἐπιστημονικοποίησης τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν κάτω ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ ἑνὸς ἀνισοσκελοῦς θετικισμοῦ. Μίλησαν, λοιπόν, πολλοὶ γι' αὐτὸν καὶ γιὰ πολλὰ ἀπὸ ὅσα ἔγραψε: τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔχει γίνεῖ λόγος γιὰ τὸν ὅλον Βρανούση. Οὔτε σήμερα θὰ γίνεῖ.

Συνήθως γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος λένε πὼς ταιριάζει ἓνα

είδος βιογραφίας, ή πνευματική βιογραφία: παραπέμπει, όπως κάθε βιογραφία, σε συλλογικά φαινόμενα και ζητιέται να ερμηνευθεί μέσα απ' αυτά· παραπέμπει, σε τελευταία ανάλυση, στην ατομική πρόσληψη των συλλογικών φαινομένων, στα ατομικά αλλιώς δράματα. Όστόσο, για το Λέανδρο ή απλούστερη μορφή πνευματικής βιογραφίας, δηλαδή ή αποτίμηση του έρευνητικού του έργου, ανήκει στα δύσκολα και όχι στα εύκολα έργα: αν φυσικά λέγοντας αποτίμηση εννοούμε κάτι πέρα από την περιληπτική διατύπωση των όσων έγραψε συνοδευόμενη από τις γενικές κρίσεις κάποιων επαϊόντων· αν δηλαδή ή αποτίμηση έχει ως προϋπόθεση τη γνώση της έσωτερικής ιστορίας των θεμάτων με τα όποια ο ίδιος καταπίσστηκε μια ολόκληρη ζωή, χωρίς ποτέ να απομακρύνεται από κανένα απ' αυτά, χωρίς ποτέ να θεωρεί ότι ξέμπλεξε με κάποια απ' αυτά. Δύσκολο να βρείς τον ιδανικό αποτιμητή που θα διέθετε το ίδιο γνωστικό εύρος του Λέανδρου Βρανούση: το εύρος αυτό προϋποθέτει ένα συλλογικό ιστορικό, πολλά πρόσωπα που θα συνέκλιναν μόνο ως προς τις μεζονες υποθέσεις του έργου του, υποθέσεις που χρειάζεται να συγκροτηθούν μέσα από ένα κατ' έξοχή εύρετικό χαρακτήρα έργο, υποθέσεις που δέ διατυπώθηκαν ρητά. Ίχνογραφήθηκαν όταν χρειάστηκε να μιλήσει για τον έαυτό του ξεπερνώντας το φράγμα της άριστοκρατικής του μετροέπειας· στο υπόμνημα του 1977.

Δίπλα στην πνευματική, μάλιστα πριν απ' αυτή, υπάρχει μια άλλη βιογραφία, θα την έλεγα των κινημάτων της ψυχής. Από τις εκφράσεις της θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τους μουσικούς τόνους της καλλιέργημένης του στιχουργίας που πηγαίνει περισσότερο στον Μαβίλη παρά στον Κρυστάλλη· θα μπορούσε ακόμη περισσότερο κανείς να επιμείνει στο ήθος που τον όδηγησε στην ΕΑΜική αντίσταση και σε ό,τι έμεινε απ' αυτήν ως πόνος ζωής στη συνείδησή του· θα μπορούσε να συγκρατήσει το μετακατοχικό δύσκολο ζήν, για το όποιο άφησε τις τυχαίες του μαρτυρίες ο Γιώργος Κοτζιούλας, ένας από τους άγαπητούς του της ήπειρωτικής όμοψυχίας. Όλα τουτα θα μιλούσαν για μια γενιά που γλίτωσε από το θάνατο και κάποτε εξοικονόμησε τη ζωή: ο Λέανδρος ανήκει σ' αυτό της το κομμάτι. Είναι μια γενιά που με όλους τους τρόπους, όσοι περνούσαν από το χέρι της, είχε προσπαθήσει να ανταποκριθεί στο διαιώνιο αίτημα της απελευθέρωσης κάποιων δυνάμεων της χώρας που οι εκπρόσωποί της τις θεωρούσαν κι αυτές διαιώνιες και συνεχώς καταπιεζόμενες· τις έλεγαν και προδομένες, όχι μόνο αυτοί αλλά κι άλλοι πριν απ' αυτούς, οι προπάτορές τους, ο Παλαμάς και άλλοι. Βρήκε ή γενιά αυτή τη θέση στο άριστο κίνημα, στην έθνική του μάλιστα έκδοχή, και του έμειναν, οι εκπρόσω-

ποί της, πιστοί, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του: ὁ Λέανδρος ἐξοικονομώντας τὴ ζωὴ καὶ παίρνοντας βαθιὰ ἐκδίκηση, μαζὶ μὲ τὸν ἔπαινο τῶν σοφιστῶν. Ὁ Σκυλόσοφος καὶ ὁ Ρήγας μαζὶ μὲ τὸν Μάξιμο καὶ τὸν Περδικάρη, γιὰ νὰ μείνω σὲ ἐλάχιστα παραδείγματα, συσταίναν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ εὐδιάκριτα πεδία τῶν ψυχολογικῶν προϋποθέσεων τῶν ἐρευνητικῶν τοῦ ἐπιλογῶν, ἐκείνων ποὺ εἶχαν ὡς ἀφετηρίαν τὴν πίκρα τῆς ἡττημένης ἀντίστασης. Αὐτὲς ὅμως οἱ ἀριστερῆς προέλευσης ψυχολογικὲς καὶ ταυτόχρονα πολιτικὲς προϋποθέσεις δὲν μεταφράστηκαν σὲ ἓνα ὑποτιθέμενο αὐτονόητο ἀπάντημα μὲ τὸ μαρξισμό: τὸ ἱστοριογραφικὸ αἰτούμενο ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ μιὰ πρωιμότερη ἀπαίτηση, τὴν ἀποκατάσταση τῶν γεγονότων. Προεῖχαν οἱ δρόμοι τῆς εὐρυμάθειας, οἱ δρόμοι τῆς εὐρετικῆς, τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, τῶν τεχνικῶν τῆς ἱστορίας.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις ὁ Λέανδρος ἔγινε ὑπόδειγμα. Θὰ τὸν ἀδικούσαμε ὅμως ἂν περιορίζαμε τὴν ἐμφασὴ μας στὴν πολυθεματικότητά τῶν ἐνδιαφερόντων του, στὴν ἀπέραντη εὐρυμάθειά του, στὴν ἀψεγάδιασθή του μεθοδικότητα· δὲν θὰ τὸν κατανοοῦσαμε, ἐπίσης, ἂν ἐκφράζαμε τὴ λύπη μας λέγοντας ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο γνωστικὸ κεφάλαιο, ἡ κωδικοποίησή τῆς ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τὴν Ἀλωση καὶ ὕστερα, δὲν πῆρε τὸ δρόμο τῆς γραπτῆς διατύπωσης, λέγοντας ὅτι ἡ τελειομανία ἢ ἡ ἀναβλητικότητά του τὸν ἔκαναν νὰ μὴ στέλνει στὸ τυπογραφεῖο τὰ κείμενα ποὺ εἶχε γράψει καὶ ἀνακοινώσῃ. Ἐξηγοῦμαι.

Ἡ εὐρυμάθειά του δὲν ἦταν μόνον τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς σωρευτικῆς διαδικασίας: πίσω ἀπ' αὐτὴ ὑπῆρχε ἓνα σχέδιο, μιὰ σύνθεση τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἀναφέρομαι σὲ δυὸ συντεταγμένες τοῦ σχεδίου του, χωρὶς αὐτὲς οἱ δυὸ νὰ τὸ ἐξαντλοῦν ἢ νὰ τὸ συνοψίζουν, τὴ συνέχεια καὶ τὴν ἀσυνέχεια ποὺ καὶ οἱ δυὸ συνυπάρχουν στὸν ἴδιο χρόνον, ἀλλὰ ποὺ κάθε μιὰ ἔχει τὸ δικό της κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ χρόνον. Τὴν ἀσυνέχεια τὴν ἐκφράζει ὁ Διαφωτισμός, ἴσως καὶ ὁ Σκυλόσοφός του, ἂν τὸν εἶχαμε ὡς ἱστοριογραφικὸ ἀποτέλεσμα: πρόκειται γιὰ μιὰ ἀσυνέχεια ποὺ γίνεται συνέχεια μέσα ἀπὸ ἄλλους δρόμους, λόγου χάρη τὸ κίνημα γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Ὁ γλωσσικός του Ψαλίδας καὶ ὁ Βηλαράς εἰκονογραφοῦν μὲ τὸν πιὸ «εὐγλωττο» —ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἴδιος— τρόπο τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ εἵδους τῆς συνέχειας μέσα ἀπὸ τὴν ἀσυνέχεια. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὰ φαναριώτικα τραγούδια, ἀσυνέχεια ἐδῶ μέσα ἀπὸ τὴν συνέχεια τῶν «μουσικολογιωτάτων», τραγούδια ποὺ τὰ ἔμασε ἓνα ἓνα καὶ τὰ ἔβλεπε ὡς μέλος καὶ στιχουργία, δηλαδὴ ὡς πολιτισμικὸ γεγονός. Τὴ συνέχεια τὴ βλέπει καὶ τὴν ἀναδεικνύει μὲ τὸ δικό του συστηματικὸ καὶ σοφὸ τρόπο σὲ ἄλλα ἐκφραστικὰ πεδία, ἐκκλησιαστικῆς ἢ κοσμικῆς προέλευ-

σης: τὰ χρονικά τῆς Ἡπείρου ἀποτελοῦν ἓνα καλὸ παράδειγμα ἀναλυτικῆς προσπέλασης στὸ θέμα αὐτό, καὶ ὄχι μόνον τὰ χρονικά τῆς Ἡπείρου ἀλλὰ καὶ οἱ Διδαχὲς τοῦ Νεάγου, τὰ λειτουργικά κείμενα. Ὡστόσο, ἡ συνέχεια αὐτὴ δὲν εἶναι μιὰ ἐπανάληψη, εἶναι μιὰ προσαρμογὴ καὶ μιὰ ἀνασηματοδότηση. Ὅχι μόνον αὐτό: εἶναι ἔκφραση πολιτισμικῶν ὁσμώσεων καὶ συγχρόνως δείκτης τῶν προσλήψεων τῶν συστατικῶν στοιχείων αὐτῆς τῆς συνέχειας. Πρὸς τὴν πρώτη κατεύθυνση, γιὰ νὰ μὴν πολλαπλασιάσουμε τὰ παραδείγματα, πάλι οἱ Διδαχὲς τοῦ Νεάγου. Τὸ εὔρημα τοῦ Βρανούση δὲν συνίσταται ἀπλῶς στὸ ὅτι ὑπέδειξε τὸ πρότυπο τοῦ ἔργου αὐτοῦ, κάποιους λόγους τοῦ Μανουῆλ τοῦ Κορινθίου· συνίσταται κυρίως στὸ ὅτι εἰκονογραφεῖ μέσῳ ἐνὸς πολυσήμαντου ἱστορικοῦ παραδείγματος τὴν ἔννοια τοῦ *après Byzance*, δείχνοντας συγχρόνως τὴν κοινωνικὴν προϋποθέσεις τῶν πολιτισμικῶν ὁσμώσεων ποὺ συνεπάγεται ἡ ἔννοια αὐτή. Τὰ φανερῶτα τραγοῦδια τοῦ δὲν καλύπτουν μόνον ἓνα γραμματειακὸ κενό: δείχνουν κι αὐτὰ μιὰ διαδικασία πολιτισμικῆς ὁσμωσης ποὺ ἀρχίζει αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν ιγ' αἰῶνα, ἀλλὰ ἐκφράζει τὴν ἱστορικότητα μιᾶς κοινωνίας ποὺ ἐδραιώνεται στὸν αἰῶνα αὐτό. Ἡ «στρωματογραφία» —ὅπως τὴν ἔλεγε— τῶν ἡπειρωτικῶν χρονικῶν, ὡς εὑρετικὴ διάσταση τῆς ἔρευνας αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἱστορικῆς ἀπομνημόνευσης, παραπέμπει σὲ γενικότερα φαινόμενα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἡ ἀσυνέχεια τῶν σηματομενῶν, ἡ ὁπτικὴ ἀσυνέχεια τῶν σηματομενῶν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀντικείμενα τρυφῆς περὶ τὰ ἀξιοπεριέργα, ἀλλὰ δείκτες γιὰ τὴ διακρίβωση τῶν ὁρίων τῆς συνέχειας τῶν μηχανισμῶν τῆς μνήμης.

Ὅλα τοῦτα δὲν εἶναι ἄσχετα μὲ γενικότερες θεωρήσεις γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων καὶ γιὰ ὅ,τι αὐτὴ συνέλκει, τόσο ὡς πρὸς τὴν «κοινωνιολογία» τῆς ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐργαλειακὴ τῆς συγκρότησης. Ἡ ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων ξεκίνησε ὡς μιὰ ἀσύνδετη ἀνασκόπηση τῆς νεοελληνικῆς παιδείας γιὰ νὰ ὑποταχθεῖ κατόπιν στὴν ὁπτικὴ τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας καὶ νὰ ξαναγυρίσει μετὰ στὴν πρώτη τῆς ἀφετηρία. Ὁ Βρανούσης ὑπότασσε στὴν τέχνη τοῦ λόγου αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ ἀποτελοῦσε τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια, δίνοντας ἔτσι τὸ ἱστορικὸ ἀνάπτυγμα τῆς τελευταίας καὶ συγχρόνως τὴ φυσιογνωμία τῶν διανοουμένων: καὶ ἡ μιὰ καὶ οἱ ἄλλοι παραπέμπουν σὲ συνέχειες καὶ ἀσυνέχειες ποὺ μὲ ἐκδηλῶ τρόπο ἐπισήμανε ὅταν ἀναδείκνυε τὸ πεδίο τοῦ πολιτικοῦ στοχασμοῦ, ὑπόφορο μιᾶς μακρᾶς πνευματικῆς πρακτικῆς μὲ καθορισμένες τὴς κοινωνικῆς τῆς ὑποδοχῆς, ἀλλὰ καὶ διαμορφούμενο σὲ ἀσυνέχεια, ὅταν οἱ ὑποδοχῆς αὐτὲς ἄλλαζαν φυσιογνωμία μέσα ἀπὸ τοὺς μηχανισμοὺς οἱ ὁποῖοι διέπαν τὰ ἐξουσιαστικὰ μορφώματα. Ὁ πολιτικός

του Χριστόπουλος δίνει τὸ στίγμα τῶν ἐνδιαφερόντων του καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή.

Ἡ συνέχεια ὥστόσο ἐξειδικεύεται καὶ στοὺς ἐκφραστικούς τρόπους: βαθὺς γνώστης τῶν κειμένων, ἤξερε τὴν τεχνικὴ τῆς κατασκευῆς τους, τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ ἄλλα κείμενα, ἤξερε τὸν κυκλικὸ βηματισμὸ ἐνὸς τρόπου σκέψης ποὺ κάποτε καταλήγει σὲ ἐθισμό χωρὶς τὴν ἀρχικὴ τῆς δομικὴ καὶ λειτουργικὴ τονικότητα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μίλησε γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς συγκρότησης τῆς concordance τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ἀπὸ τίς ρίζες ὡς τὸν Ἑλύτη, ποὺ θὰ ἀναδείκνυε ὅχι μόνον τὴν ἐξάρτηση τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐκφορᾶς του. Εἶναι εὐνόητο ὅτι φτάνουμε ἔτσι σὲ ἄλλου τύπου ἀναζητήσεις, στὴν ἀναζήτηση τῆς φυσιογνωμίας τοῦ δέκτη τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου, σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Δημαράς ὀνόμαζε συλλογικὲς συνειδήσεις.

Νά, λοιπόν, γιατί ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ δυὸ ἱστορίες, μὲ τὴ συνείδηση ὅτι ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ δυὸ ἱστορίες. Δὲν εἶναι οἱ μόνες.

Ἐλεγα πιὸ πρὶν ὅτι δὲν θὰ κατανοοῦσαμε τὸν Λέανδρο Βρανούση, ἂν ἐκφράζαμε τὴ λύπη μας γιατί δὲ μᾶς μετᾶδωσε ὅλη του τὴ σοφία. Καὶ ἐδῶ πάλι νομίζω ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ δυὸ βιωματικὲς ἱστορίες: γιὰ τὸν Βρανούση οἱ μερικεῦσεις ἀνῆκαν σὲ ἓνα ὅλο καὶ αὐτὸ τὸ ὅλο τὸ ἀφηγοῦνταν ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του. Κάποτε εἶχε πεῖ, τὸ 1986, στοὺς συμπατριῶτες του τοὺς Γιαννιωτὲς ὅτι ἔχει χρέος νὰ πεῖ αὐτὰ ποὺ ξέρεי, νὰ ἀνακοινώσῃ τὰ εὐρήματά του, τὰ εὐρήματα ἐκεῖνα ποὺ συνθέταν τὸ ὅλο, τὴν ἐσωτερικεὺση ἁπλῶς μιᾶς ἱστορίας ποὺ τὴν ἀνάσταινε ψηφίδα μὲ ψηφίδα. Σολωμικὸ ἀντίστοιχο, ἡ ἱστορία τῶν σιωπῶν του ζητᾷ ἄλλες ἐξηγήσεις πέρα ἀπὸ τὴν ἀναβλητικότητά καὶ τὴν τελειοθηρία: ὁ ἴδιος τὸ εἶχε πεῖ κάποτε ρητὰ μὲ τὴ συμβατικὴ γλώσσα τοῦ ἐπαγγέλματος, ὅτι δηλαδὴ κάποιες ἀπὸ τίς ἐρευνές του, ποὺ δὲν πῆραν τὸ δρόμο τῆς δημοσιότητας, τοῦ ἐπέβαλλαν νὰ τίς ἀρθρώσῃ σὲ ἓνα βιβλίο· δηλαδὴ νὰ ὀργανώσῃ μιὰ θεματικὴ μέσα στὶς διαστάσεις καὶ στὶς διασυνδέσεις ποὺ ὁ ἴδιος ἤξερε ὅτι ἡ θεματικὴ αὐτὴ συνεπάγεται. Μιὰ δεύτερη, ἔτσι, ἱστορία, ἡ ἱστορία τῶν σιωπῶν ποὺ δὲν εἶχαν παρὰ νὰ ἀπλώσουν τὸ χέρι γιὰ νὰ βροῦν τὴ φωνή τους.

Τὴ γενιά του ἓνας ὁμότεχνός του, χωρὶς ὅμως τὴ δική του σοφία καὶ τέχνη, τὴν εἶπε δρακογενιὰ ποὺ ἀνεβαίνει τὴ ματωμένη σκάλα τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦ Βρανούση οἱ ἐκφράσεις ἦταν ἡπιότερες, ὅχι χωρὶς καημὸ καὶ θυμηδία. Τὴ δική του γενιά, τοὺς «κεκοιμημένους» συναγωνιστὲς τῆς Ἀντίστασης, τοὺς εἶχε κι αὐτοὺς μέσα στὰ χρέη του. Αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴν ἀφηγοῦνταν, ἔγραψε καὶ γι' αὐτὴ μὲ τὴν προσωπικὴ του μάχη στὴν ὑπό-

θεση τῶν φακέλων. Ἦταν κι αὐτὴ μιὰ δεύτερη ἱστορία, ἓνα βίωμα ποὺ νομίζω ὅτι μεταγραφόταν στὴν ἄλλη ἱστορία ποὺ ἔγραφε μέσα ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς κανόνες τοῦ πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν, ὅταν ἔχεις ἀφομοιώσει τὸ δίδαγμα τοῦ οὐδὲν ἀμάρτυρον αἰίδω. Αὐτὴ ἡ βιωματική, ἡ ζώσα ἱστορία ποὺ τὴν ἐπικέντρωνε στὴν Ἀντίσταση τὸν ἔκανε νὰ βλέπει τοὺς ἀνθρώπους μέσα ἀπὸ τὸ ἐξανθρωπιστικὸ πρίσμα τῆς φιλαλληλίας, τὸν ἔκανε οἰκεῖο μὲ τοὺς ἀνθρώπους, τὸν Ψαλῖδα, τὸν Ρήγα, νομίζω συγχρόνως καὶ κριτικὰ κατανοητικὸ γιὰ ἄλλους, ποὺ τοὺς ἤξερε βαθιά καὶ γι' αὐτοὺς δὲν ἔγραψε μολονότι εἶχε πράγματα νὰ πεῖ, ἔστω καὶ στὸ εὐρηματικὸ ἐπίπεδο, λόγου χάρη γιὰ τὸν Μακρυγιάννη, γιὰ τὸν Παναγιώτη Ζωγράφο, ποὺ ἤξερε ποιανοῦ σπιτιοῦ στὴν Ἀθήνα ζωγράφισε τοὺς τοίχους. Ἴσως μὲ αὐτοὺς γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔγραψε, τοὺς πρωτόγονους τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπανάστασης, εἶχε συναντηθεῖ στὰ ἡπειρωτικὰ βουνά, τοὺς κατανόησε μὲ ἀγάπη, ἀλλὰ μὲ τὴ συγκατάβαση τοῦ Διαφωτιστῆ: νομίζω ὅτι τοὺς ἔβλεπε ὡς ἀντικείμενα, ὄχι ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας, τῶν διπλῶν ἱστοριῶν τῶν ὁποίων ἦταν μάρτυρας καὶ μέτοχος.

ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ